

FAIPAR ÉS -ÉPÍTÉS ZET SOPRONBAN A DUALIZMUS IDEJÉN

GÉCZY NÓRA*

A XIX. században fellendülő faanyag kereskedelem, iparoktatás, s az új technológiák, gépek megjelenése korszakváltást jelentett Sopron faiparában, mely megteremtette a kiegyezést követő időszak faépítészetének ipari hátterét. Építészeti vonatkozásban a nemzetközi faépítészeti irányzatok diktáltak, de a stílusok gyors meghonosodásában a fafeldolgozás megfelelő színvonala is mérvadó volt. Sopron és környékének magas szintű faipara lehetővé tette a város sajátos karakterű faépítészetének kibontakozását.

Kulcsszavak: Faépítészet, Faipar, Sopron, XIX. század

WOOD INDUSTRY AND TIMBER ARCHITECTURE OF SOPRON IN THE DUALISTIC ERA

The proliferation of wood trade and professional education and the appearance of new technologies and machines in the 19th century brought a new era in Sopron's wood industries, creating an industrial background for the wood construction in the period following the Compromise of 1867. With respect to architectural style, international wood construction trends were dominant, but the advancement of wood processing was an important factor in establishing various styles rapidly. The advanced state of wood industries in Sopron and its neighborhood facilitated the emergence of the city's distinctive wood architecture.

Keywords: Timber Architecture, Wood industry, Sopron, 19th Century

Bevezetés

Az elmúlt évek kutatásai alapján egyre részletesebb kép alakul ki a hazai faipar történetéről. Tóth Sándor a magyarországi fafeldolgozás történetét összefoglaló munkája (Tóth S. 1999) kapcsán felmerül a kérdés: vajon Sopron esetében milyen fordulatot hozott a XIX. század a faipar helyi fejlődésében, és milyen mértékben hatott ez a változás a város építészetére?

A XIX. század látványos faépítkezéseinek hátterét a fakereskedelem és anyagszállítás korszerűsödése, valamint a fafeldolgozás technológiai újításai teremtették meg. A XX. század utolsó évtizedeiben még általánosan elfogadott nézet volt, hogy Sopron építészeti arculatát egyes-egyedül a kő és téglapépületek határozzák meg – ami a Belváros esetében valóban igaz lehet, habár itt is több fából épült kisépület, híd és alkalmi építmény emléke maradt ránk – a külvárost tekintve azonban szembetűnő a faépületek, faépítészeti részletek sokasága. A belvárosi és a várost övező zöldterületeken napjainkban is számos faépületre, faverandás házakból álló teljes utcasorokra, városrészekre bukkanunk. Ezek a területek – elsősorban a Virágvölgy és a Lóverek – a XIX. század második felében és a századfordulón épültek ki.

Sopron faépítészetét a békeidők optimizmusa és derűje formálta. A kiegyezés után szerveződő élénk kulturális- és sportélet (Tóth I. 2004) új típusú színtereit alkották a favázás szerkezetű kilátók, tekepályák, polgári lövöldék, fürdők, korcsolyapályák, zenepavilonok, vendéglők, kiállítási pavilonok, vagy a lóversenytér faépítményei (1. kép). A XIX. század második felében kibontakozó faépítészeti tevékenység számára a jól működő helyi ipar jelentett biztos hátteret.

Az 1850-es évektől Sopron az öt tartományra osztott ország egyik közigazgatási központja volt. A soproni kamarai terület magában foglalta csaknem a Dunántúl egész területét, s Magyarország aránylag legnépesebb részét képezte. A város növekvő építőtevékenysége is e státusszal függött össze. A betelepülő nagy létszámú németajkú bürokrácia, a beamterek megjelenése hozzájárult a piac szélesedéséhez, s a város vonzotta a befektetőket. Sopron ipara azonban nem az országos helyzet kicsinyített másaként működött, s hiba is lenne ily módon vizsgálni, mivel a helyi adottságok erősebben meghatározták a fejlődés irányát. Az osztrák ipar közelsége egyrészt sokkolta, másrészt viszont ösztönözte is a sopronit. A helyi iparosok igyekeztek megfelelni a bécsi megrendelők igényeinek, s felvenni a versenyt a minden tekintetben előnyösebb helyzetben lévő osztrák iparosokkal.

*Géczy Nóra, építész tervezőművész, NyME Építészeti Tanszék

Faanyag beszerzése

Fordulópontot jelentett a vasút megjelenése, mely lehetővé tette az építkezésekhez szükséges, megfelelő mennyiségű és minőségű épületfa beszerzését. Igaz, hogy a soproni erdők épületfában gazdagok voltak, mégis az ország egyéb területeiről származó olcsó áru biztosította a város növekvő faanyag-szükségletét. A vasúti szállítás mind az építkezésekre, mind a faiparra jótékonyan hatott, mivel a horvát, szlavón, felvidéki és erdélyi faanyag rendkívül kedvező áron és nagy mennyiségben jutott a városba.¹ Osztrák fűrészvállalatok is rendszeresen szállítottak Sopronba, viszont az ottani faáru túlnyomó része (az első világháborúig) hagyományos útvonalon, azaz szekéren érkezett Bécsből, Bécsújhelyről. Annak ellenére, hogy a városban létezett hivatalos faanyag-kereskedés és raktár², a XIX. század végéig szokásban volt, hogy a fát befuvarozó osztrák parasztok a vásártéren árultak, s a helyi kereskedők innen szerezték be készleteiket. A századforduló után a faárosok már házhoz mentek szekereikkel, sőt a város is közvetlenül tőlük vásárolta az ácsmunkákhoz szükséges fűrészárut.

A céhek

A famegmunkálás és ács mesterség az 1850-es években még a céhek keretein belül folyt, s túlnyomóan kézműipari jellegű volt. A XIX. század első felében Sopron kézműipara országos viszonylatban az elsők között állt. (Szála E. 1997) Az 1848-as összeírás szerint a kamarai területen 111 ácsmester dolgozott, 21 alkalmazottal és 29 önálló lakást tartó ácssegéddel, közülük 40-en éltek Sopronban. A céhrendszer szabta keretek már a XIX. század elején szűknek és korszerűtlennek bizonyultak. Az ipariskolák és iparegyletek megjelenésével pedig a céhek tovább veszítettek jelentőségükből. A szabad verseny lehetővé tette, hogy céheken kívüli építésszek építési megbízásokhoz juthassanak, sőt a hatvanas évektől már az ács- és kőművessegédek is önálló kivitelezési jogot kaptak. (Winkler G. 1988) A kiegyezés utáni első ipartörvény (1872) oszlatta fel a céheket és korlátlan iparszabadságot hirdetett meg. Ezután a kivitelező építőmesterek képzésében egy ideig rendezetlen állapotok uralkodtak. Az állam ipartámogatással ösztönözte az üzemek, gyárak és vállalkozások megalakulását. Az 1875-1918 közötti időszakban több, pontosan 29, gyáralapítási kísérlet történt Sopronban. (Horváth Z. 1995) A vagyonos polgárok gyáralapítási kedvét azonban jócskán megtépázta a kor három nagy pénzügyi bukása: az 1858., az 1873. évi bécsi tőzsdekrach és az építőbank 1901. évi összeomlása.

Gépesítés

Az iparszabadság valóságos korszakváltást hozott a faiparban, ami amúgy is fejlődésnek indult a gőzgépek és gőzfűrészek általános elterjedésével. A fűrész a fafeldolgozásban a leginkább nélkülözhetetlen szerzők egyike. A famegmunkálásban a fűrészelés gépesítése a XIII–XIV. századra esik. Ezen időszakból származó jelentősebb fűrészmalomokat még patakok, folyók mellett helyezték el, s vízi energiával hajtották meg. Az új típusú erőforrás, a gőz, földrajzilag kötetlenebbé tette a fűrészmalomokat, melyeket immáron szinte tetszőleges helyszínre lehetett telepíteni.

A soproni kamarai területen az 1860-as évek közepén 175 fűrészmalom működött, s a helyi igényeknek megfelelő mennyiségben termelt faárut a piacra. A deszkákat, léceket, pallókat az ácsok a heti vásárra hozott kínálatból választották ki. A faraktárak drágább, de jobb minőségű készleteit leginkább a bútorasztalosok keresték. Gőzzel hajtott szelvénymetsző malom csak egy volt – a közeli Lékán – de ez is többnyire bécsi piacra dolgozott.³ 1865-ben 34 építőmestert, 341 kőművesmestert, 230 ácsmestert tartottak számon a kamarai területen⁴. A jelentősebb megbízásokat két soproni ácsmester, Heiss József és Ullein Antal kapta. A kamara területén 1869-ben a fűrészmalomok száma 69-re csökkent, de ezek közül már három korszerű, gőzhajtású gépekkel dolgozott. Ullein ügyes vállalkozó lévén gőzüzemű fűrészmalomot hozott létre Sopronban. Az állam a hetvenes évektől állított fel fűrészmalomokat az országban, a soproni iparkamarai területen azonban már 1869-ben – eddigi adataink szerint az országban elsőként – működtek ilyen üzemek. A legtöbb fűrészmalom metszett deszkái, lécei és pallói ugyan közepes minőségűek voltak, azonban „*dicséretes kivélt képez[-ett] Ullein úrnak gőz-fűrészmalmi készítménye, kinek sikerült bécsi vállalkozókkal nagyobb pallómennyiségek szállítása iránt szerződéseket kötni.*”⁵ – áll az Iparkamara 1866-69. évi jelentéseiben.

A hetvenes évek végén Sopronban és Pécssett asztalos egyletek alakultak, melyek közös bútorraktárakat tartottak, s az összefogás „*igen gyakorlatinak és az illetőkre nézve jövedelmezőnek bizonyult.*”⁶ Szombathely mellett, Ó-Perinten, Tóth Sándor saját gőzüzemű bútorgyárat létesített, a városban önálló raktárral.⁷

A soproni kamarai területen tovább fejlődött a fafeldolgozás, 1880-ban már 105 fűrészmalom dolgozott, közülük 90 vízierővel működő és 15 gőzhajtású.⁸ Fűrészárun kívül faszelvényeket a legnagyobb mennyiségben a közeli Lékán, Kőszegen és Pécssett állították elő. Német-Újváron, Vas megyében Batthyányi-Wocher grófnő „*gőzerőre berendezett gyárában eresztékes padozatot készítettett*”, évi 20 000

m³, 30 000 Ft értékben. Pallókockát Lékán és Pécszett gyártottak a legnagyobb mennyiségben, 15 000 m³ -t egy év alatt 50 000 Ft értékben.⁹

A fellendülő faipar az építőkedvet is növelte, mivel a kereskedelmi forgalomba jó minőségű, nagy mennyiségben előállított faanyag került, mely olcsóbbá tette a fával való építést. Új lehetőségek nyíltak a komolyabb ács és épületesztalos munkák gondos kivitelezésére, s nagyobb szabású faépítkezésekre, akár a kevésbé tehetős polgárok számára is. Ebben az időszakban szerencsésen ötvöződött a hazai élénk faipar a Nyugat-Európai faépítészeti irányzatok elterjedésével.

Faépítészet Sopronban

A XIX. század közepén indult el az a folyamat, melynek hatására a fával való építkezés elismertté, sőt a gazdagság és ízlés fokmérőjévé vált. A külföldi, s elsősorban német példák nyomán, az ország nyugati szegletében visszanyerte presztízsét a faépítészet. A német és osztrák építészek, valamint a külföldi tapasztalatokat szerzett hazai építészek sok esetben rendhagyó módon és magas színvonalon adaptálták a faépületek divatját.

Az új faépítészeti irányzatok közül a legnépszerűbb az ún., „svájci stílus” volt, mely nem csupán a lakóépületek, nyaralóházak arculatában érvényesült, hanem a nagyobb szerkezetek, csarnokok, középületek kialakításában is megmutatkozott. A legjellemzőbb svájci stílusú középületek a hotelek, gyógyfürdők, kerti vendéglők és pavilonok voltak, de az irányzat hatott a vasútállomások, lóversenyterek építésére is. Sopronban hasonló jelleggel épült például a városligeti villavendéglő, az Erzsébet kerti zenepavilon, vagy a győri úti lóversenypálya. (1. kép)

A XIX. század nyolcvanas éveinek elején a város olyan lépésre szánta el magát, amely teret adott a helyi faépítészet kibontakozásának. Kiepült a Lőver-vidék első „dombterasz”, a Prinzsteg, azaz Panoráma-út. A svájci típusú házak soproni elterjedése az 1880-as évekre tehető. Igaz, már nagyon korai példák is előfordultak, mint a Hild Ferdinánd által tervezett kerti ház (1854), vagy néhány díszes nyári lak a hetvenes években. Az építészetileg kiforrottabb alkotások azonban az 1880-as évektől épültek fel. Az iparkamarai jelentések alapján pontosan követhető a terület beépülése. Míg például 1878-ban csupán két új ház épült, addig 1891-ben tíz, 1892-ben tizenegy és 1893-ban huszonegy „Lőverház” készült el. Az 1878-as jelentésben a házak építési módjára is találunk megjegyzést: „az úgynevezett lőver-kertekben két épület téglával kitöltött kapocsfallal lett felállítva.” A város zöldövezeteiben 1870 és 1915 között sorra

épültek a pallófalas és favázas téglafalú házak, valamint a faverandák. A téglaházak oromzataira, párkányok, ereszek díszítésére egyre többször kerültek dekoratív, lombfűrészelt deszkák és lécek. A szerkezeteket a helyszínen, az ácsstéren állították össze, de a díszítéseket műhelyekben készítették elő.

A technika fejlődésével a faoromzat díszítőmunkáinak elkészítéséhez, illetve az áttört fűrészelt dekorációk kialakításához már új eszközök, gépek álltak rendelkezésre, melyek a legkülönbözőbb minták nagy szériában való gyártását tették lehetővé. A díszítőmunkák kiválasztására a széles körben, nemzetközileg is elterjedt katalógusokat (2.kép) használták, melynek mintarajzait tetszés szerint kombinálva valósították meg. A motívumok éppúgy lehettek absztrakt geometrikus, vagy építészeti hagyományokat felelevenítő formák, mint növényi ornamentikák illetve állatfigurák. Több engedélyezési terv is megmaradt ezekről a

1. kép Favázas tribünépítmény a Lóversenytérén, 1894

2. kép Svájci stílusú faornamentika mintarajzai 1893-ból

nyaralóépületekről, s látható, miként gazdagodtak az oromzatok az ácsolt faverandákkal és a lombfűrészelt deszkadíszítésekkel.

A famunkákkal való dekorálás hamarosan olyan népszerűvé vált, hogy a „különféle lombfűrész-munkálatok” készítését 1880-tól a soproni ipariskolában önálló tantárgyként oktatták.¹⁰

Századforduló

Weitzer János 1895-ben új épületasztalos és lakatosáru-gyárat alapított Sopronban, ahol 45 asztalossegéd dolgozott és évente 2000 darab különféle szerkezetű ablakot és ugyanennyi ajtót gyártottak.¹¹ Ebben az időszakban egyre több üvegezett faveranda épült, s az új házak tágas ablakokkal készültek, a Várkerület pedig szebbnél szebb faportálokkal gazdagodott. A korabeli főjelentés meg is jegyezte, hogy az „építőasztalosságot a helyenként kifejlődött élénk építkezési tevékenység meglehetősen foglalkoztatta”¹²

Az ácsok száma a XIX. század végéig állandó maradt, 1900-ban 45 ácsmester dolgozott Sopronban. (Winkler G. 1988) Mind többen indultak Amerikába, legtöbbjük fiatal ács és iparos, akik a szakiskolából

kikerülve egy-két év gyakorlat után hagyták el az országot.¹³ Az erős fellendülést követően azonban hanyatlás következett. A soproni építőipar az 1902. évben szinte teljesen megbénult. Ami megbízás akadt, jóformán csak javításokra szorítkozott.¹⁴ Visszaesett a fűrészelt faáruk iránti kereslet, s a fűrészvállalatok nehéz helyzetbe kerültek. Az épületasztalosok mellett a bútorasztalosság is megrendelések nélkül állt. Ausztriából, s különösen Bécsből szinte elárasztotta Sopront a jó minőségű bútor.¹⁵ A századfordulón még nyereségesen működő – Schiller János építész tulajdonában lévő – egyetlen soproni bútorgyár 1903-ban ment tönkre.¹⁶

A soproni faipar a XIX. század második felétől, igen alacsony szintről indulva, az I. világháború előtti időben már sikeres évtizedeket tudhatott maga mögött. Sopronban tehát a dualizmus időszakában jelentős fordulat következett be a faipar terén. A faépítészeti gazdasági és technológiai háttere pedig lehetővé tette a változatos szerkezetek, új funkciójú faépületek kivitelezését. A fából épült lakóházak, középületek által a város arculata színesebbé, gazdagabbá vált.

Jegyzetek:

1. **Iparkamarai Főjelentések.** 1875. 48-49.p.
2. *Stessel Simon fakereskedése*
3. *A gőzgép két fűrészelt működtetett, s ezekkel évente 36-40000 darab szelvény készült. Ip Fj. 1863-65. 95.p.*
4. *Ip Fj. 1865. 99.p.*
5. *Ip Fj. 1866-69. 88.p.*
6. *Ip Fj. 1878. 95.p.*
7. *Ip Fj. 1878. 95.p.*
8. *Ip Fj. 1880. 134.p.*
9. *Ip Fj. 1878. 92.p.*
10. *Ip Fj. 1883.*
11. *Az asztalos részleg egy 40 lóerős gőzgépből, 46 teljesen felszerelt gyalupadból, 4 famosó-, 1 fafűrő-, 3 fagyalu-, 2 egyetemes előkészítő gépből, valamint 3 szalag- és 3 körfűrészéből, 4 csiszológépből állt. Ip. Fj.. 1895. 105.p.*
12. *Ip Fj. 1895. 105.p.*
13. *Az Soproni Iparkamara Ált. Törzskönyvéből 1901- 1906 között megdőbentően sok fiatal ács és más iparos nevét törölték. Az okokat a jelzett évek Iparkamarái Főjelentései tartalmazzák bővebben.*
14. *Ip Fj. 1902. 37.p.*
15. *Ip Fj. 1902. 23.p.*
16. *Ip Fj. 1903. 5.p.*

Irodalomjegyzék:

1. Horváth Z., 1995. **Sopron város címerei a történelmi események háttérében.** Ikva Kiadó, Budapest 68-69.
2. Szála E., 1997. **Sopron tudomány- és technikatörténetéből.** Soproni Egyetem
3. Tóth I., 2004. **A soproni sport kezdetei.** Várhely. 10. (3-4): 121-125
4. Tóth S., 1999. **A fafeldolgozás 1945 előtt. Fejezetek a fa-bútoripar és asztalosság történetéből Magyarországon.** Agroinform Kiadóház, Budapest
5. Winkler G., 1988. **Sopron építészete a 19. században.** Akadémiai Kiadó, Budapest 20-21.